

'Gezicht in Brazilië' door Frans Post

Een onderzoek naar de oorspronkelijke bestemming van het schilderij

In 1933 kreeg het Rijksmuseum te Amsterdam van de Commissie voor Fotoverkoop ten geschenke een schilderij door Frans Post (1612-1680), dat, kortweg beschreven, voorstelt: een landschap in Brazilië, tussen palmen en cactussen een doorkijk naar een rivier. Het doek is van boven afgerond, gesigneerd en gedateerd: 'F. Post/1652/22/12'.¹

Een zinsnede uit een niet gedrukt opstel van de hand van Dr. A. F. E. van Schendel (voorjaar 1937), getiteld: 'Frans Post le Brésilien', is aan dit schilderij gewijd en luidt: 'Et du 22 décembre 1652 est le vaste Panorama fluvial d'Amsterdam qui a très probablement fait parti d'une décoration d'un intérieur'.

De vraag is nu voor welk interieur dit schilderij gediend heeft. De afgeronde bovenhoeken wijzen in de richting van een typisch decoratieve toepassing en ook de voorstelling zelf leent zich door een uitgesproken bescheidenheid goed tot dit doel.

Men waant zich, zoals Erik Larsen² opmerkt, in een theater bij het aanschouwen van dit schilderij. Een lichtgrijze lucht met witte wolken overkoept het rivierlandschap. Het vergezicht is als het ware gevat in een rand van inheemse flora en fauna. Van de gewassen zijn met name te noemen

zuilcactussen, een ananas, een aracee en een fleskalebas met bijbehorende bladeren – de signatuur bevindt zich op deze fleskalebas –. Verder is er nog een typisch Zuid-Amerikaanse vrucht te zien met slappe stekels, de zuurzak (*annona muricata*), zeer geschikt voor menselijke consumptie. Aan de palmladeren en aan boomtakken met gelige ronde vruchten zijn geen speciale benamingen toe te kennen.

Drie dieren zijn duidelijk waarneembaar: een soort grote veldsprinkhaan, een vogel die hoogstwaarschijnlijk met de vakterm 'wijfje Cotinga' betiteld moet worden, een specifiek Zuid-Amerikaans dier, en een groene leguaan (lat. *iguana iguana*).

Een vermeldenswaardige bijzonderheid is, dat de Cotinga vermoedelijk een opgezette vogel is, hetgeen voor de hand ligt, als men weet, dat Frans Post op het ogenblik, dat hij het schilderij signeerde reeds 8 jaar geleden uit Brazilië was teruggekeerd.³ Een verklaring voor het bezoek van Frans Post aan Brazilië volgt in de loop van dit opstel. Wij keren terug naar de beschrijving van ons panorama.

De oever van de rivier is dicht begroeid, terwijl op het water een scheepje bemand met één staande figuur vaart. In de verte liggen plantagewoningen

met bijgebouwen. Vóór deze gebouwen staan mensen van wie twee bij een ossenwagen. Twee anderen vervoeren een draagbaar op hun schouder; naast een ruiter op een schimmel loopt een Kottomissie met een mand op het hoofd. Iemand met een hondje is ter rechter zijde te onderscheiden. De achtergrond bestaat uit blauwgroene heuvels.

De nadruk valt sterk op de randen links, rechts en aan de onderzijde, in tegenstelling tot het middele deel, zodat men het gevoel krijgt door een omlijsting van flora en fauna naar buiten te kijken. Tot nu toe heerste de mening, dat Frans Post het Braziliaans panorama als decoratie van een buitenhuis te Wassenaar, genaamd Rijksdorp, gemaakt had.

Deze veronderstelling is gebaseerd op de volgende passage bij Houbraken: '... Deze (Johan Maurits) ziende zijne bekwaamheit lokte hem in den jare 1647 mee naar de West-Indien, daar hij verscheiden jaren bleef, zig oeffenende in die Lant gezichten naar 't leven af te teekenen en te schilderen. Wedergekeert zijnde met dien Prins heeft hij zig bedient van die aftekeningen, en verscheiden van de zelve in den jare 1688 op 't Huis Rijksdorp buiten Wassenaar geschildert'.⁴

Van 1637 – en niet: 1647 (zoals Houbraken vermeldt) – tot 1644 vertoefde Frans Post in het gevolg van Johan Maurits van Nassau in Brazilië.⁵ Het jaartal 1688 onderwerpt Erik Larsen aan critiek. 'Une toile de dimensions considérables, à la partie supérieure arrondie et de ce fait supposée d'être une ancienne décoration murale (en manière de tapisserie), se trouve au Rijksmuseum d'Amsterdam et porte la date de 22 décembre 1652. Houbraken ayant mentionné que Post fit des paysages d'après croquis, dont plusieurs pour la maison de plaisance du Rijksdorp en dehors de Wassenaar, et la toile ayant appartenu précédemment à des collections sises dans cette dernière localité, la tentation est évidemment très forte de faire ce rapprochement. La date mise en avant par Houbraken pour ce travail – 1688 – est évidemment erronée', – Frans Post was n.l. in 1680 gestorven – 'mais ce n'est ni la première ni la der-

nière inexactitude du genre dont la chroniqueur se rendit coupable'.⁶

Op de onnauwkeurigheid van Houbraken was al vóór Larsen door Hofstede de Groot gewezen. Naar aanleiding van het door Houbraken genoemde jaartal 1688 merkte hij in 1893 op: '... Brasilianische Landschaften, 1688 auf Schloss Rijksdorp bei Wassenaar gemalt. Da Post urkundlich bereits 1680 starb, is die Jahreszahl sicher falsch'.⁷

De opvatting, dat dit Braziliaans panorama voor Rijksdorp bedoeld was, werd het eerst verkonddigd door Robert C. Smith jr. Hij schrijft over het schilderij: 'There is a final aspect of Post's activity. Shortly after his return from Brazil, Houbraken tells us, he was called upon to decorate the Dutch castle of Rijksdorp at Wassenaar. One large panel of these decorations has been preserved at the Amsterdam Rijksmuseum'.⁸

Bij zijn beschrijving van het schilderij heeft Smith geen aandacht aan de datering geschonken.⁹

Had hij dat wèl gedaan, dan was hem misschien opgevallen, dat een schilderij, gedateerd 1652, bezwaarlijk voor een huis, gebouwd tussen 1662 en 1668, bestemd kon zijn. In opdracht van Amelis van der Bouchorst, ten tijde van Johan de Witt voorzitter der ridderschap in de Staten van Holland en West Friesland, bouwde Pieter Post (1608–1669), de broer van Frans, het huis Rijksdorp.¹⁰

Vóór 1662 stond weliswaar op Rijksdorp een huisje, dat naderhand tot tuinmanswoning diende.¹¹ Het ligt niet voor de hand, dat een decoratief schilderij, en zeker niet één van een formaat als dit panorama, voor een dergelijk gebouwtje gemaakt zou zijn.

Als Amelis van der Bouchorst in 1669 als vrijgezel sterft, komt Rijksdorp in handen van zijn neef Unico Ripperda (± 1635–1678). Laatstgenoemde liet zijn goederen, reeds onder zijn vader verachterd, in berooiden toestand na.¹² Van deze eigenaar van Rijksdorp zal Frans Post geen opdracht voor een schilderij gekregen hebben. Kort na Ripperda stierf Frans Post – 1680 –; van dat tijdstip af zijn de lotgevallen van Rijksdorp minder interessant voor dit betoog.

In 1824 werd Rijksdorp gesloopt en in het jaar vóór de afbraak kocht de gemeente Leiden een uit Rijksdorp afkomstig wandtapijt, voorstellend de intocht van Alexander de Grote in Babylon naar een ontwerp van Charles Lebrun (1619-1699) voor f 50,— voor het stadhuis.¹³

Op het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag is niets over een veiling uit Rijksdorp in 1823 te vinden. Het wandtapijt is bij de bekende brand van het stadhuis in 1929 verloren gegaan.¹⁴ Helaas werpt dit gegeven dus geen nieuw licht op de zaak.

De mogelijkheid, dat het schilderij voor Rijksdorp gemaakt was, had intussen post gevat, bijv. in de tentoonstellingscatalogus 'Johan Maurits de Braziliaan' (Mauritshuis 7 April-17 Mei 1953) vindt men deze opinie, onder verwijzing naar Houbraken. Gezien het feit, dat de inlichtingen van Houbraken in dit geval aanvechtbaar zijn, loont het wellicht de moeite in andere richting naar de oorspronkelijke herkomst van dit panorama te zoeken. Volgens de gegevens, beschikbaar op het Rijksmuseum, bevond het schilderij zich omstreeks 1820 op het huis Backershagen te Wassenaar.

Waarschijnlijk als deel van de inventaris behoorde het tot de collectie von Wied en daarna aan Mr. A. G. N. Swart, achtereenvolgens eigenaars van Backershagen.

In 1933 werd Backershagen door de toenmalige eigenaar A. Hartog verbouwd en op dat tijdstip kwam het Braziliaans panorama in het bezit van het Rijksmuseum.

Voor Backershagen zelf kan dit schilderij oorspronkelijk niet bedoeld zijn, daar Mr. Cornelis Backer (1693-1775), gehuwd met Maria Clara van der Hagen (1703-1765), - vandaar de naam van het buiten -, Backershagen in de 30er jaren van de 18e eeuw liet bouwen.¹⁵

Backer poogde, in navolging van zijn grootvader van moeders zijde, Pieter de la Court (1618-1685), medestander van Johan de Witt, ananassen te kweken. Het schijnt de la Court als eerste in West-Europa gelukt te zijn deze uitheemse vruchten te kweken in 1658 op zijn buitenplaats Meerburg onder Zoeterwoude.¹⁶

Misschien is de opvallende ananas - die trouwens herhaaldelijk op schilderijen van Frans Post voorkomt - een attractie voor Backer geweest, waardoor hij het panorama op Backershagen heeft aangebracht.

Intussen liggen er ongeveer 80 jaar tussen het ontstaan van het schilderij en de bouw van Backershagen, zodat hieruit moeilijk een conclusie ten aanzien van de oorspronkelijke bestemming van het doek kan volgen. Het is niet uitgesloten, dat het spoor buiten de grenzen van de Republiek voert.

De contacten op cultureel gebied van de Republiek der Verenigde Nederlanden met steden en vorsten in Duitsland waren in het midden der 17e eeuw talrijk.¹⁷

Na zijn terugkeer uit Brazilië in 1644 onderhield Johan Maurits het contact met de gebroeders Post. Frans had zich intussen in Haarlem, zijn geboortestad, gevestigd; hij trad toe tot het stedelijk schildersgilde in 1646.¹⁸

De keurvorst van Brandenburg, tevens hertog van Pruisen, Frederik Willem (1640-1688), benoemde 'de Braziliaan' in 1647 tot stadhouder van Kleef, Mark en Ravensberg (later nog van Minden); Johan Maurits was toen reeds gouverneur van Wezel en luitenant-generaal der cavalerie in de Republiek.

De combinatie van deze bestuursfuncties met zijn hoge militaire post was op dat moment waarschijnlijk mogelijk, aangezien de vredesonderhandelingen op 8 Januari 1647 in een ontwerpverdrag resulteerden.

Een jaar voor Johan Maurits' aanstelling was Louise Henriette, de dochter van Frederik Hendrik, met de grote keurvorst in de echt verbonden. Dit huwelijk was 'van grote betekenis, want hierdoor werd Oranje met het huis Hohenzollern verzwagerd en de Republiek kwam er van zelf in nauwere aanraking door met Brandenburg, de zich toen krachtig ontwikkelende Protestantse staat van Noord-Duitsland'.¹⁹

Over Johan Maurits' invloed op Brandenburg laat G. Galland zich uit in termen als: '... einer Kulturmission . . die der Brasilianer gegenüber Brandenburg erfüllt hat'.²⁰

Een tijdperk van herstel – na de 30-jarige oorlog – en verfraaiing brak aan. Kleef was half vernield en terstond nam Johan Maurits de wederopbouw ter hand.²¹

Er is weldra sprake van een 'hof' op de Freudenberg in de omgeving van Kleef, welk buiten door de keurvorst geruild werd met Johan Maurits, tegen 'une collection de raretés brésiliennes estimée à 50 000 thalers. Son impatience d'entrer en possession des objets était telle, que l'Electeur donna l'ordre d'entèvement à son commissaire à La Haye, onze jours avant la signature du contract'.²²

Het contract is getekend op 18 September 1652. Bovendien kreeg de keurvorst het buiten in bruikleen wanneer hij wilde en zou hij het erven, indien Johan Maurits zonder nakomelingen stierf, hetgeen op 20 December 1679 gebeurde. De meeste bouwwerken in Kleef dateren van een – voor ons doel – te late periode, bijv. het Prinsenhof te Kleef werd tussen 1664 en 1669 gebouwd.

In het paleis Vreugdenberg werd op 21 Mei 1652 de bruiloft van Albertina Agnes, dochter van Frederik Hendrik, met de stadhouder van Friesland, Willem Frederik van Nassau gevierd.

Het staat vast, dat het gehele paleis toen gereed was (ons schilderij is gedateerd 22 December 1652). Bovendien zijn de maten van muren, panelen, schoorstenen enzovoorts niet meer te achterhalen, aangezien Vreugdenberg in de 17e eeuw afbrandde.²³

Meer perspectief dan in Kleef lijkt zich af te tekenen in oostelijker gelegen gebieden. Johan Maurits werd namelijk op 9 Dec. 1652 in de Neumark: 'zu Sonnenburg als Meister des St. Johanniter-Ordens installiert zu welcher Würde ihn der Kurfürst von Brandenburg in Rücksicht auf seine bereits geleisteten und noch zu leistende Dienste vorgeschlagen, und das Ordens-Kapitel am 15ten Juni des Jahres erwählt hatte.'²⁴ Voor het eerst presideerde Johan Maurits de kapittelvergadering op 13 en 14 December van ditzelfde jaar.

Het Johanniter-slot te Sonnenburg is vanzelfsprekend zijn schepping. Hoewel de Hollandse timmerman Cornelis Rijkwaert met zijn 12 werk-

lieden de bouw van het slot uitvoerde, mag aangenomen worden, dat Pieter Post Johan Maurits bij het ontwerpen behulpzaam was.²⁵

Het slot te Sonnenburg is omstreeks 1667 voltooid. Dat de bouw echter reeds veel eerder werd begonnen blijkt uit een opmerking van Blok, die schrijft: 'Bedenken wir dabei, dass schon in den 50er Jahren des Jahrhunderts für den Schlossbau gesammelt wurde und somit der Bauplan vor oder zu dieser Zeit entstanden sein wird.'²⁶

Zou wellicht Frans Post (in samenwerking met zijn broer) voor de 'Herrenmeister' van de Balije Brandenburg een stuk geschilderd hebben ter herinnering aan een eerste steenlegging of aan een definitief besluit tot bouwen op 22 December 1652, immers de datum van de signatuur?

Dat de relatie tussen Johan Maurits en de gebroeders Post ook na 1647 niet verbroken is, staat vast wat Pieter betreft, maar ook voor Frans, de metgezel tijdens het Braziliaans avontuur, mag dit redelijkerwijs verondersteld worden.

In ieder geval wordt het eerste kind van Frans in 1652 Jan gedoopt.²⁷ Wellicht heeft de oudgouverneur van Brazilië bij deze gelegenheid als peetvader gefungeerd, zoals hij dat ook deed bij een zoon van Pieter, Maurits, in 1645. Getuige was hij niet.²⁸ Weliswaar heette de grootvader van het kind Jan Jansz Post, maar deze overleed reeds in 1614.

Intussen moet men, wat de datering betreft, in deze jaren rekening houden met de overschakeling van Oude op Nieuwe Stijl. De Nederlanden waren reeds in 1582 tot de Gregoriaanse tijdrekening overgegaan, maar Duitsland, voorzover het Protestant was, hield nog tot 1700 vast aan de Oude Stijl, zodat er een verschil van 10 dagen bestond.²⁹

Met andere woorden 22 December N.S. = 12 December O.S. en daar op 9, 13 en 14 December 1652 opmerkelijke plechtigheden plaats vonden ter ere van de aanvaarding van het voorzitterschap der Duitse Johanniter orde door Johan Maurits, lijkt het niet uitgesloten, dat in deze installatieperiode ook 12 December een dag van betekenis geweest is.

In Holland zelf was de activiteit op het gebied van paleisbouw en de daarbij behorende binnenhuis-architectuur aanzienlijk verminderd na de sterfgevallen in de stadhouderlijke familie in dit tijdvak.

Pieter Post had van de zijde van het Oranjehuis hier te lande weinig opdrachten³⁰ – aan het huis Honselaarsdijk werden nog enige verfraaiingen aangebracht, maar hoewel de Ordonnantieboeken terdege zijn geraadpleegd, komt in deze jaren de naam van Frans Post niet voor.³¹

Niet alleen Johan Maurits introduceerde in deze jaren kunstenaars in zijn nieuwe omgeving. Ook via een andere trait d'union belandden Hollands culturele opvattingen in Duitsland.

De dochter van Frederik Hendrik, immers, was in 1646 de echtgenote van de keurvorst geworden. Op 27 September 1650 kreeg zij van Frederik Willem het buiten Bötzwow ten geschenke.

De architect van het aldaar te bouwen slot, de in Holland opgegroeide Johann Gregor Memhardt, nam Post tot voorbeeld. Post's scheppingen waren 'während des letzten Jahrzehnts so zu sagen unter den Augen der Oranierin entstanden . . .'.³²

Op 2 Januari 1652 wordt het paleis door Louise Henriette Oranienburg gedoopt, in 1655 heeft de inwijding plaats, maar ook dan is het nog niet voltooid, 'obwohl schon 1652 einwendige Gemächer und Saal mit überaus raren Gemälden und kostbaren Tapeten und anderen Mobilien trefflich geziert waren.'³²

Uit het bovenstaande blijkt, dat in de jaren rond het ontstaan van bedoeld schilderij in opdracht van Johan Maurits en van Louise Henriette paleizen en monumentale buitenhuizen gerestaureerd en gebouwd werden, maar zekerheid omtrent een opdracht voor een schilderij aan Frans Post door deze vorstelijke achterneef en –nicht ontbreekt tot dusver en de huidige politieke situatie vergemakkelijkt een onderzoek in de betreffende landstroken niet.

Evenmin zeker, maar wellicht meer voor de hand liggend is de volgende oplossing, waarvoor als uitgangspunt te nemen is de eerstbekende vindplaats van het schilderij, het huis Backershagen in Wassenaar. De echtgenote van Mr. Cornelis

Backer, de stichter van Backershagen, Maria Clara van der Hagen, had als overgrootvader Peter van der Hagen (1598–1668), 'Raet van Bresyl' in 1636.³³ Hij huwde in 1631 in Brazilië Anna Serooskerke.³⁴

Vermoedelijk omstreeks 1647 diende Peter een request in bij Burgemeesters van Amsterdam (hij was aldaar hertrouwd)³⁵ ten einde zich te mogen vestigen als makelaar.

Hij trachtte zijn verzoek kracht bij te zetten door de meelijwekkende zinsnede, dat hij 'ook onlangs eenige jaren de E.W. Indische Compie in den raad van Finantie gediend (heeft) sonder aldaar iets te prospereren'.³⁶

Ondanks deze ontevredenheid op zakelijk gebied, lijkt het niet uitgesloten, dat van der Hagen als tastbare herinnering aan zijn Braziliaanse jaren en misschien ook uit modieuze overwegingen Frans Post een opdracht gaf, – waarvan het hier besproken schilderij het resultaat was.

Via vererving zou het panorama op Backershagen terechtgekomen kunnen zijn.

Noten

¹ Doek, 282,5 × 210,5 cm. Cat. no. 1906 A3. Jaarverslag over 1933.

² Erik Larsen, *Frans Post interprète du Brésil, Amsterdam/Rio de Janeiro 1962*, p. 147.

³ Alle biologische gegevens betreffende dit schilderij dank ik aan de uiterst welwillende medewerking van Dr. D. Hillenius, werkzaam bij het Zoologisch Museum in Amsterdam.

⁴ Arnold Houbraken, *De Grootte Schouburgh der Nederlandsche Konstschilders en schilderessen, II*, Amsterdam 1719, p. 343.

⁵ Thieme–Becker, *Künstler-Lexikon, Band 27*, Leipzig 1933, p. 297.

⁶ Larsen, a.w., p. 102.

⁷ C. Hofstede de Groot, *A. Houbraken und seine Grootte Schouburgh kritisch beleuchtet*, Den Haag 1893, p. 154.

⁸ Robert C. Smith jr., *The Brazilian Landscapes of Frans Post, The Art Quarterly 1* (1938), p. 259.

⁹ Zie Larsen, a.w., p. 188.

¹⁰ S. J. Fockema Andreae, J. G. N. Renaud en E. Pelinck, *Kastelen, Ridderhofsteden en buitenplaatsen in Rijnland*, Leiden 1952, pp. 11 en 87.

¹¹ Pieter van der Aa, *Les ouvrages de Pieter Post*, Den Haag 1715, p. 3.

¹² *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, VI*, Leiden 1927, p. 1192.

- ¹³ J. C. Overvoorde, *Het Raadhuis te Leiden, Leiden* (1916), pp. 61 en 75.
- ¹⁴ Op een foto, mij welwillend getoond door de heer G. J. van Nimwegen te Wassenaar, blijkt, dat volstrekt geen overeenkomst qua formaat tussen het wandtapijt en het panorama door Frans Post bestaat.
- ¹⁵ Alle bijzonderheden omtrent Backershagen zijn te vinden in D. Hoek, *De Geschiedenis van Backershagen, Rotterdam* 1935.
- ¹⁶ *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek, VII, Leiden* 1927, p. 336.
- ¹⁷ In dit verband maakte Mevrouw C. A. de Goederen-van Hees, wetenschappelijk assistente van het Frans Hals Museum te Haarlem mij attent op het werk van H. Gerson: *Ausbreitung und Nachwirkung der holländischen Malerei des 17. Jahrhunderts. De expansie der 17e eeuwse Hollandse schilderkunst. Verhandeling Teyler's 2e Genootschap nieuwe reeks 12e deel, Haarlem* 1942.
- ¹⁸ A. van der Willigen, *Les artistes de Harlem, Haarlem/Den Haag* 1870, p. 248.
- ¹⁹ J. M. Gosses en N. Japikse, *Handboek tot de Staatkundige Geschiedenis van Nederland, Den Haag* 1947, pp. 503/4.
- ²⁰ G. Galland, *Der grosse Kurfürst und Moritz von Nassau der Brasilianer, Frankfurt* 1893, p. 29.
- ²¹ Ludwig Driesen, *Leben des Fürsten Johan Moritz von Nassau-Siegen, Berlin* 1849, p. 280.
- ²² Larsen, a.w., p. 53.
- ²³ De mededelingen over Kleef zijn verstrekt door Dr. Friedrich Gorissen, directeur van het stedelijk Museum Haus Koekkoek en van het stadsarchief te Kleef, een autoriteit op het gebied der geschiedenis van Kleef en omgeving.
- ²⁴ L. Driesen, a.w. p.p. 168 en 301/302.
- ²⁵ G. Galland, a.w. p. 109 en F. A. J. Vermeulen, *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse bouwkunst, III, Den Haag* 1941, pp. 424 en 425.
- ²⁶ G. A. C. Blok, *Pieter Post der Baumeister der Prinzen von Oranien und des Fürsten Johann Moritz von Nassau-Siegen, Siegen* 1937, p. 68.
- ²⁷ A. van der Willigen, a.w., p. 248.
- ²⁸ *Doopboeken Grote Kerk, G. A., Haarlem.*
- ²⁹ H. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung des Deutschen Mittelalters und der Neuzeit, Hannover/Leipzig* 1898, pp. 23 en 24.
- ³⁰ G. A. C. Blok, a.w. p. 67.
- ³¹ Th. Morren, *Het Huis Honselaarsdijk, Leiden* 1909, p. 46.
- ³² W. Boeck, *Oranienburg, Geschichte eines Preussischen Königsschlusses, Berlin* 1938, pp. 14/15 en 25.
- ³³ J. E. Elias, *De Vroedschap van Amsterdam, Haarlem* 1905, p. 894.
- ³⁴ M. J. F. W. van der Haagen, *Het Geslacht van der Haagen, Den Haag* 1932, p. 298.
- ³⁵ M. J. F. W. van der Haagen, a.w. p. 298.
- ³⁶ G. A., *Amsterdam, Losse Papieren, L.B. 6, no. 13.*